

FRANSIZ İNKILÂBÎ'NİN TÜRK DÜŞÜNÜRLERİNE ETKİSİ, 1789-1922

ERCÜMENT KURAN*

Osmanlı devlet adamları 1789 Temmuzunda Fransa'da patlak veren ihtilâli başlangıçta önemsemediler, hattâ memnunlukla karşıladılar. İki yıldan beri Rusya ve Avusturya ile savaş sürüyordu. İhtilâlin kendi ülkelere sıçramasından endişe eden bu devletler barışa yanaşabilirlerdi. Nitekim öyle oldu; ve, 1791 Ağustosunda Avusturya ile Zıştovi, 1792 Ocağında Rusya ile Yaş antlaşmaları imzalandı. İstanbul'da bazı Fransızların şapkalarına ihtilâl alâmeti kokart taktıklarını bildirerek bunun yasaklanmasını isteyen Avusturya elçilik baştercümanına Reisülküttap Raşid Efendi'nin verdiği cevap pek anlamlıdır: "Devlet-i aliyye İslâm devletidir bizde o makûle alâmetlere itibar olunmaz... başlarına üzüm küfesi giyseler nicün giydiniz demek Devlet-i aliyyenin vazifesi değildir."¹

Ne var ki, General Bonaparte kumandasında bir Fransız ordusunun donanmayla gelerek. 1798 Temmuzunda İskenderiye civarında karaya çıkması, Osmanlı siyâsetini bütünüyle değiştirdi. Mısır'a sefer yapılacağı söylentisinin Fransız basınında görülmesi üzerine, Reisülküttap Âtîf Efendi kaleme aldığı bir lâyhada şunları yazmıştır: "Volter ve Ruso demekle maruf ve meşhûr olan zındıkların ve anların misillu dehrîlerin ... tab' ve neşrettikleri telifât-ı müteaddidelerine ... sıbyân ve nisvâna varınca ekseri nas meyl ü rağbet ve mütalâalarına müdâvemet etdikçe ... itikâdlarını ifsâd etmekle ... gürûh-i mekrûh tarafından lâyenkatı' avâm-ı nâsa ilân olduğu üzere gûya saadet-i kâmile-i dünyevîyeyi ihraz etmek emniyesiyle müsâvat ve serbestiyete can atdılar."² Osmanlı aydınlarının aynı görüşü paylaştıklarını Âsım Efendi'nin *Târih*'inde "Fransa'da tahaddüs eden cumhuriyet cemâhir-i sâire-i efrenciyeye muhâlif bir cemiyet ve asl-ı asîl-i madde-i ihtişâd tar-i siyasetle tesâvi-i bay ü gedâdan ibaret bir fesâd" olduğu cümlesi teyid eder.³ Onlara göre, Fransız İhtilâli ve ardından kurulan cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen inkılâplar, dini reddetmekle,

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi.

¹ Cevdet, *Tarih*, İstanbul, Yeni tertip, 2. baskı, 1309, c. VI, s. 183.

² Cevdet, c. VI, s. 394-395.

³ Âsım, *Tarih*, İstanbul, tarihsiz, c. I, s. 62.

insanların eşit ve hür olduklarını ileri sürmekle kurulu; düzen fesada uğramıştır.

Osmanlı toplumunda az sayıda aydın Fransız İnkılâbı'nın etkisinde kalmıştır. Bunlardan biri, 1793 yılında İngiltere'ye sefaret kâtibi sıfatıyla gidip dönüşünde Fransızca bir eser yazan Mahmud Raif Efendi'dir. 1798'de İstanbul'da basılan kitabının önsözünde Raif Efendi "vatanına yararlı olma" isteğinden söz etmiştir.⁴ Burada vatan kelimesi Fransız İnkılâbı'ndan sonra Batı dünyasında kazandığı anlamda kullanılmıştır. Bernard Lewis, Osmanlı toplumuna Fransız İnkılâbı'nın üç yoldan nüfuz ettiğini belirtir. Bunlar Osmanlı memleketlerinde bulunan Fransız diplomat ve tüccarları, İstanbul'da mühendishane, tersane, tophane gibi askerî kuruluşlarda hizmet gören Fransız subay ve esnaflar, Avrupa'da Osmanlı ikamet elçiliklerinde bir süre görev yapan memurlardır ki, örneği Mahmud Raif Efendi'dir.⁵

Fransız İnkılâbından en çok Osmanlı tebaasından gayrimüslimler etkilenmişlerdir. Fransa'nın İtalya ordusu kumandanı Bonaparte, 1797 Mayıs ayında İyon adalarını zapta gönderdiği General Gentili'ye şu talimatı vermişti: "Halk bağımsızlığa eğilim gösteriyorsa, yayımlayacağınız beyannamelelerde Yunan'dan, Atina ve Isparta'dan söz ediniz."⁶ Aynı yılın Ekiminde imzalanan Campio-Formio antlaşmasıyla Venedik toprakları Fransa ve Avusturya arasında bölüşüldü. Adı geçen adaları işgal eden Fransa böylece Osmanlı devletine komşu oldu. Fransızlar padişahın tebaası Hristiyanlara hürriyet ve milliyet fikirleri aşıladılar. Sırplar 1804'de ayaklandılarsa da isyan bastırıldı. Nitekim Sultan II. Mahmud, Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da ortadan kaldırılmasından sonra, şu sözleri söylemiştir: "Tebaamdan Müslümanları ancak câmide, Hristiyanları kilisede, Musevileri de havrada tanımak isterim."⁷ Fakat, 1821'de Mora'da patlak veren ayaklanma, Büyük Devletlerin desteği sâyesinde, Yunanistan'ın 1829'da bağımsız olmasıyla sonuçlandı. Daha sonra Sırplar, Ulahlar ve Bulgarlar önce özerklik, arkasından bağımsızlık elde ettiler.

Osmanlı devlet adamları Hristiyan tebaayı milliyetçilik cereyanının etkisinden uzak tutmak için Osmanlılık siyaseti uyguladılar. Bu siyaset 1839

⁴ Mahmoud Rayf Efendi, *Tableau des Nouveaux Reglements de l'Empire Ottoman*, İstanbul 1798, Préface.

⁵ Bernard Lewis, "The Impact of the French Revolution on Turkey," *Cahiers d'Histoire Mondiale*, c. I, sayı 1 (Temmuz 1953), s. 57-65.

⁶ Albert Sorel, *L'Europe et la Révolution Française*, Paris 1948, c. V, s. 144.

⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1947, c. V, s. 156.

Kasımında Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilânıyla resmîyet kazandı. Hat bütün tebaanın can, ırz ve mal emniyetinin korunacağı, vergi adâletinin sağlanacağı, askerlik hizmetinin düzene sokulacağını taahhüt ediyordu. Tanzimatçı devlet adamları bu maksatla icraata giriştiler ve 1856 Şubatında Islâhat Fermanı çıkartarak gayrimüslimlere tanınmış olan haklara açıklık getirdiler, bazılarını da genişlettiler.

Robert Mantran söz konusu belgelerdeki maddelerin Fransız İnkılâbı'nın ilk döneminde Kurucu Millî Meclis tarafından yayımlanmış "İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi"ndekilere benzediğine dikkat çekmiştir.⁸ Ancak, Tanzimatçıların Fransız beyannamesinden ziyade 1821-1832 yılları arasında İngiltere'de kralın tebaasına tanıdığı haklardan etkilenmiş olmaları daha kuvvetli bir ihtimaldir. Gerçekten, Tanzimatçılar, Fransız İnkılâbı'nın savunduğu millî bağımsızlık hakkına karşı çıkıyorlar, üç kıtaya yayılmış imparatorlukta çeşitli din ve soyları kaynaştırarak bir "Osmanlı milleti" meydana getirmeyi hedefliyorlardı. Hariciye nazırı Âli Paşa 1862'de Paris elçisi Cemil Paşa'ya gönderdiği mektupta, devletin birliğine en büyük tehlikenin ihtilâlcî fikirlerden geldiğini açıklamıştır.⁹

1860'lı yıllarda Osmanlı toplumunda Tanzimat'a karşı muhalefet hareketi baş gösterdi. Namık Kemal ve arkadaşları iktidardaki hükûmetin siyasetini o sıralar canlanan Osmanlı basınında şiddetle yeriyorlar, XVIII. yüzyıl Aydınlanma çağı filozoflarından esinlenen hürriyet, meşrutiyet, müsavat vb. kavramları İslâmî kalıplara oturtmaya çalışıyorlardı. Şerif Mardin Yeni Osmanlı adıyla tanınan muhaliflerin İnsanın tabîî haklarını "Şeriat"a dayandırdıklarını, bunları Aydınlanma çağı filozoflarının tanımladığı haklarla eşdeğer saydıklarını belirtir. Halbuki, İslâmî esaslara göre insanın tabîî hakları "ilâhî" menşeylidir. Batılı filozoflar ise, kişinin bu haklara sırf "insan olmak itibarıyla" sahip olduğunu kabul ederler. Farklı nitelikli kavramları karıştıran Yeni Osmanlıların yanıldıkları ortadadır.¹⁰

Şerif Mardin Namık Kemal ve arkadaşlarının "halk hakimiyeti" fikrini Rousseau'dan, "kuvvetler ayrılığı" ilkesini Montesquieu'dan aldıklarını delilleriyle göstermiştir. Namık Kemal "içtimaî sözleşme" anlayışını da Locke'dan aktarmıştır. O, İngiliz düşünür gibi, tebaanın hayatı, hürriyeti ve mülkünü korumak görevinin hükümdara ait olduğunu savunur.¹¹

⁸ Robert Mantran, "La Déclaration des Droits de l'Homme et les Edits Sultaniens de 1839 et de 1856," *De la Révolution Française à la Turquie d'Ataturk*, yay. Jean-Louis Bacqué-Grammont ve Edhem Eldem, İstanbul-Paris 1990, s. 141-143.

⁹ M. Cavid Baysun, "Âli Paşa'nın Fransızca Bir Mektubu," *Tarih Dergisi*, c. V (1953), s. 140-141.

¹⁰ Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, Princeton, N.J. 1962, s. 317-318.

¹¹ Mardin, s. 332-334.

Ayrıca, Namık Kemal'in "eşitlik" kavramını niteleyişi Batılı filozoflardan farklıdır. Batılılar eşitliği siyasî, sosyal ve ekonomik alanlarda vatandaşların aynı haklardan yararlanması olarak tanımladıkları halde, o, bu terimden adâlet önünde kişilerin eşitliğini anlar.¹²

Osmanlı devletinde Meşrutiyet, Mithat Paşa'nın çabaları sonunda, 1876 Aralığında ilân olundu. Namık Kemal ve Ziya Beylerin de üye olduğu bir komisyon Kanun-i Esâsî hazırlamakla görevlendirildi. 1831 Belçika Anayasası örneğinde düzenlenen Kanûn-î Esâsî Padişah II. Abdülhamid tarafından tasdik edildikten ve seçimler yapıldıktan sonra, 1877 Martında Mebusan Meclisi törenle açıldı. Görüldüğü gibi, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı aydınları üzerinde Fransız İnkılâbı'nın etkisi devam etmektedir. Yeni Osmanlılar duygu bakımından Fransız İnkılâbı'na çok yakındırlar. Nitekim, Namık Kemal, Londra'da sürgündeyken *Hürriyet* gazetesinin 15 Eylül 1868 günü sayısında, Cumhuriyet konusunda şunları yazmıştır: "Halkın hâkimiyet hakkı tasdik olunduğu sûrette cümhûr yapmağa da istihkaki itiraf olunmak lâzım gelmez mi demek ne demek? o hakkı dünyada kim inkâr edebilir?... Bizde cümhur yapmak ta kimse'nin aklına gelmez. Fakat icrasında imkân olmamakla hak bâtil olmuş demek değildir."¹³ Fransız İhtilâli'nin ölümsüz şarkısı "La Marseillaise"i ilk defa Namık Kemal'in 1868 yılında Türkçeye çevirdiği de unutulmalıdır.¹⁴

Osmanlı devletinde Meşrutiyet dönemi kısa sürdü ve II. Abdülhamid 1878 Şubatında Mebusan Meclisi'ni dağıtarak otuz yıl devam edecek olan mutlakiyetçi yönetimi başlattı. Sanılanın aksine, Abdülhamid saltanatının ilk yıllarında oldukça hoşgörülü davranmıştır. Ahmed Cevdet Paşa'nın Fransız İnkılâbı'na dair görüşlerini serbestçe açıklaması bunu isbat eder. Cevdet Paşa'ya göre, İhtilâl Fransa'da Feodalite'ye son vermiş, soylular ve ruhban sınıfları yanında, onun "ahad-i nâs takımı" dediği Tiers Etat, yani üçüncü sınıf, "hürriyet, müsâvat, serbestiyet" elde etmek için ayaklanmıştır. Paşa Fransız İhtilâli'nde yaşanan kanlı olayların "erâzil-i nâs"ın eseri olduğunu kabul eder, "Robespiyer ile efkâr-i vahşiyânede ana muadil olanların riyaseti tahtında bulunan yakobenler ... Fransa devletinin cumhuriyete kalb ve tahvil dâiyesinde olup asâfil ve erâzil takımı hep bu efkârda idiler" der.¹⁵ Fransa'da cumhuriyet kurulmuş ve bir ara Hristiyanlık ya-

¹² Mardin, s. 319.

¹³ İhsan Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar," *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 853.

¹⁴ Faruk Akün, "La Marseillaise'in Türkçede En Eski Manzum Tercümesi," *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XXII (1977), s. 133.

¹⁵ Cevdet, c. VI, s. 178.

saklamışsa da sonunda “şehirler ahalisi” olarak adlandırdığı “cumhuriyet-i mûtedile tarafdarları” burjuvalar sâyesinde “hükûmet-i cedîde teessüs ve takarrür etmiştir.”¹⁶

Cevdet Paşa “Fransız ihtilâl-i azîmi... inkılâbat-i azîmeye bâdi olarak ... Avrupa’da bir yeni asrın mebdei” olduğunu eserinde belirtir.¹⁷ Paşa’nın “Fransız İhtilâli’nin evrensel boyutlarını kavradığına kesinlikle şüphe yoktur” görüşünde Zeki Arıkan haklıdır.¹⁸

Abdülhamid, XIX. yüzyıl sonuna doğru, memlekette düşünce hürriyetini kısıtlamıştır. Bunun sebebi, 1895’de Askerî Tıbbîye mektebinde teşkilâtlanan Genç Türk muhalefetinin aydınlar arasında yayılmış olmasıdır. Alınan sıkı tedbirler sonunda muhalifler Osmanlı sınırları içinde susturulmuş iseler de, yurt dışına kaçanlar çalışmalarını orada sürdürmüşlerdir. Fransız İnkılâbı’nın Genç Türkler üzerinde izlerini tesbit etmek mümkündür. Fakat, onlar daha çok bu yıllarda Fransa’da gelişen Pozitivizmden etkilenmişlerdir. Genç Türk hareketi XX. yüzyılın başında Osmanlı ordusundaki küçük rütbeli subayların desteğini kazanmış ve Rumeli’de patlak veren ayaklanma sonunda, 1908 Temmuzunda, Padişah Kanûn-i Esâsî’yi yeniden yürürlüğe koymak zorunda kalmıştır.

II. Meşrutiyet’in ilânı, memlekette coşkun bir hürriyet rüzgârı estirdi. Şair Mehmed Âkif o günlerin havasını şöyle tasvir eder:

“Bir de İstanbul’a geldim ki: Bütün çarşı, pazar
Nârâdan çalkalanıyor. Öyle ya ... hürriyet var!
Ötüyor her taşın üstünde birer dilli düdük
Dinliyor kaplamış etrafını yüzlerce hödük”¹⁹

Bu dönemde Fransız İnkılâbı konusunda Türkçe iki kitap yayımlanmıştır. İlki Ali Reşad’ın *Fransa İnkılâb-ı Kebîri*’dir. Fransızcadan çevrilerek 1911’de İstanbul’da basılan kitap, yazarın Mercan İdadîsinde okuttuğu ders notlarıdır. Diğeri Ali Kemal’in 1913’de yayımladığı *Rical-i İhtilâl*’dir. Eserde Condorcet, Saint-Just, Danton ve Robespierre’in hayat hikâyesi canlı bir uslûpla anlatılmıştır. Sinan Kunalp, Ali Kemal’in Robespierre ile Saint-Just’ün zâlim olduklarını kabul ettiğini, lâkin onların daha ziyade

¹⁶ Cevdet, c. VI, s. 198.

¹⁷ Cevdet, c. I, s. 163.

¹⁸ Zeki Arıkan, “Fransız İhtilâli ve Osmanlı Tarihçiliği,” *De la Révolution Française à la Turquie d’Atatürk*, s. 94.

¹⁹ M. Âkif Ersoy, *Safâhat*, 7. baskı, İstanbul 1966, s. 176.

kendi yarattıkları koşulların kurbanı olduklarını belirtip davranışlarını anlayışla karşılamak gerektiği görüşünü ileri sürdüğünü yazar.²⁰

Meşrutiyet dönemi on yıl sürdü ve Osmanlı devletinin çöküşünü hızlandırdı. İmparatorluğun I. Dünya Savaşı ertesinde dağılması üzerine, Türkler Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde Millî Mücadele'yi başlattılar ve sonunda yeni Türk devletini kurdular.

Fransız İnkılâbı, Mustafa Kemal Paşa'yı da etkilemiştir. Gerçek Fransızların Millî Bayramı münasebetiyle, 14 Temmuz 1922'de, Fransa'nın Ankara temsilcisi Albay Louis Mougın'in verdiği ziyafete katılan Paşa orada şu sözleri söylemiştir: "Fransız büyük inkılâbı yüz otuz yıl önce hürriyet ve istiklâl aşkıyla heyecana gelen bir halkın nasıl hârikalar yaratacağını göstermiştir. Ümit ederim ki, inkılâp ve vatansever Fransa'nın bugünkü ahfâdı Türkiye'nin haklı davâsını fiilen destekleyeceklerdir. O Fransa ki, hürriyet ve istiklâli uğruna binlerce evlâdını harcamış, insan haklarının müdafaasına bağlı kalan mütefekkir beşeriyete en âli umdeleri ilham etmiştir."²¹

Cumhuriyetin ilânı ardından Atatürk'ün memlekette gerçekleştirdiği inkılâpların temelinde Fransız İnkılâbı'nın milliyetçilik, lâklik ve eşitlik ilkeleri bulunmaktadır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti bu inkılâbın dünya tarihine getirdiği "Millî devlet" (Etat-Nation) modeline intibak etmiştir.

²⁰ Sinan Kunalp, "Bir Osmanlı Aydınının Gözüyle Fransız İhtilâli: Ali Kemal'in *Ricâl-i İhtilâli*," 200. Yıldönümünde Fransız İhtilâli ve Türkiye Sempozyumunda Sunulan Bildiriler, Konya 1981, s. 148.

²¹ Paul Dumont, "A l'Aube du Rapprochement Franco-Turc: le Colonel Mougın Premier Représentant de la France auprès du Gouvernement d'Ankara, 1922-1925," *La Turquie et la France à l'Époque d'Ataturk*, Paris 1981, s. 102, metin Fransızca aslından Türkçeye tarafımdan çevrilmiştir.